Kvinnornas riddare

Hushållstekniken som befriare eller erövrare

Av Jan-Erik Hagberg

Det brukar hävdas att kvinnor har ett annat förhållningssätt till teknik än män. Kvinnor anses vara skeptiskt inställda till tekniken och ibland rädda att utnyttja komplicerade tekniska apparater. Männen däremot uppfattas som teknik-entusiaster. Ibland beskrivs kvinnorna som tekniskt okunniga och kanske till och med som tekniskt obildbara medan männen tilldelas ett starkt tekniskt intresse och en närmast medfödd teknisk talang. En konsekvens av skillnaderna anses vara att män och kvinnor väljer olika sätt att lösa sina eller samhällets problem: männen söker mer eller mindre automatiskt *tekniska* lösningar, kvinnorna *sociala* eller emotionella. Medan männen strävar efter att stimulera och accelerera teknisk utveckling så vill kvinnorna helst bromsa och kontrollera den.

Ibland vidgas perspektivet. Tekniken ses då som en del av en manlig värld, skapad av ett manligt tänkande och en manlig logik, genomdriven med männens makt. Tekniken ställs i ett motsattsförhållande till en kvinnlig värld präglad av värden som står livet, det växande och naturen nära.

Ett resonemang av detta slag bygger på ett särartsperspektiv på män och kvinnor. Utgångspunkten är att det finns *en* manlig värld och *en* kvinnlig värld och att dessa två världar är motstridiga av biologiska, sociala eller kulturella skäl. Mot särartstanken står en likhetstanke. I den uppfattas män och kvinnor som principiellt lika så när som på de grundläggande biologiska olikheterna. Skillnader i värderingar, kunskaper och intressen ses som kvardröjande rester av en äldre samhällsordning.

Likhetstanken har varit dominerande i debatt, opinionsbildning och politiskt handlande under efterkrigstiden. De som förspråkar att det är och bör vara skillnader mellan män och kvinnor har varit på defensiven. Även en stor del av kvinnorörelsen har under efterkrigstiden dominerats av likhetsperspektivet. Sedan något år tycks dock den kvinnliga särarten ha fått något av en renässans bland kvinnodebattörer även utanför de radikala feminsternas krets.

I den här artikeln skall jag ge perspektiv på debatten om kvinnors förhållande till tekniken genom att redogöra för hur ett inflytelserikt skikt av kvinnor reagerade när tekniken invaderade ett traditionellt kvinnoområde. Jag skall behandla den genomgripande förändringen

av hushållstekniken som ägde rum under mellankrigstiden. Vilka reaktioner väckte förändringen hos de tongivande kvinnorna? Var de tveksamma, oroliga, avvaktande eller entusiastiska, pådrivande, förhoppningsfulla? Såg de tekniken som ett hot eller som en möjlighet?

Från särart till likhet

Den som förespråkar kvinnans särart kan hämta näring ur vårt agrara arv. I bondesamhället var just åtskillnaden mellan män och kvinnor ett typiskt könsrollsmönster. Männen hade sina uppgifter, sina sysslor och kvinnorna sina. På gårdarna var mannen – husbonden – husets herre. Han hade med några få undantag hand om försäljningen av gårdens produkter och därmed ansvar för penningekonomin. Till husbondens och de övriga männens självklara domän hörde arbetet på fält och åkrar, körslor, skötsel av stall och hästar, reparation av hus, verktyg och kördon.

Till kvinnornas domän hörde allt innearbete med ofta mycket betungande kosthåll, klädtillverkning och klädvård. Kvinnornas utearbete på gården var dessutom omfattande: skötsel av kor, höns och andra smådjur, mjölkning, trädgårdsodling och i regel också potatisodling. Även i bondesamhällets stadsyrken – hantverken, köpmannayrkena och tjänarbefattningarna – fanns mycket bestämda könsroller.

Med industrialiseringen bröts det agrara yrkesmönstret sakta men oundvikligt sönder. Under den tidiga industrialiseringen var det framförallt männens arbete som påverkades. Det hantverksmässiga tillverkningen av förnödenheter konkurrerades ut av de effektivare fabrikerna. En del av männens arbetsuppgifter flyttades från hushållen och hantverkarbodarna till fabrikerna. Männen flyttade med och blev industriarbetare. Men därmed var också det manliga monopolet brutet. För till fabrikerna rekryterades inte bara män utan också ogifta kvinnor och barn. Samtidigt växte en ny arbetsmarknad fram på kontor och i butiker. Den gav nya yrkesmöjligheter för båda män och kvinnor.

Industrialiseringen bröt således upp de traditionella yrkesbarriärerna och ökade kvinnornas möjligheter att arbeta inom den formella ekonomin. I den meningen gjorde industrialiseringen män och kvinnor mer lika.

Resonemanget kan förefalla vara en typisk efterhandsanalys. I själva verket är det precis tvärtom. Långt innan industrialiseringen hade förändrat de grundläggande sociala förhållandena i Sverige slog flera samhällsdebattörer fast att en av utvecklingens viktigaste effekter var att män och kvinnor blev ekonomiskt, socialt och kulturellt jämlika. En av dem var den betydelsefulla tyske socialdemokraten August Bebel. Han publicerade en mycket spridd bok om *Kvinnan och socialismen* i vilken han förutspådde att kvinnornas traditionella fäste – de privata hushållen – skulle rämna och ersättas av rationellt ordnade kollektiva hushåll. Han skrev:

"Privatköket är för miljoner kvinnor en av de mest ansträngande, tidsödande och slösaktiga inrättningar, vid vilken deras hälsa och goda lynne försvinna... Det enskilda köket är en lika gammalmodig och övervunnen inrättning som småmästarens verkstad... Den stora

tekniska revolutionen är på alla områden på frammarsch, inget kan hålla den tillbaka..."

När de privata hushållen hade försvunnit skulle också kvinnorna frigöras från sina bojor och sida vid sida med männen kunna verka i samhället. Kvinnorna skulle äntligen få del av "teknikens otaliga och mångagestaltande fördelar". Bebel fortsatte:
"*Kvinnan i det nya samhället är socialt och ekonomiskt fullkomligt oberoende; ... hon står gent emot mannen såsom en fri och likaberättigad individ, vilken är sitt eget ödes härskarinna. Hennes uppfostran är den samma som mannens, undantagandes de avvikelser, som skillnaden i kön samt hennes könsliga funktioner kräva... Hon väljer för sin verksamhet de områden som motsvara hennes önskningar, böjelser och anlag, samt arbetar under samma villkor som mannen. Nyss praktisk arbeterska i ett yrke, är hon en annan del av dagen uppfostrarinna, lärarinna, vårdarinna för att under en tredje del av dagen utöva en konst eller vetenskap samt under en fjärde förvalta någon syssla.*"

Även om inte Bebel kunde frigöra sig från att betrakta vissa sysslor som typiskt kvinnliga så ser vi att hans huvudpoäng var att den tekniska utvecklingen avskaffade kvinnoförtrycket. Han placerade in kvinnans framtid i den marxistiska utvecklingsmodellen. Den borgerliga familjen, liksom det borgerliga samhället, var dömda att utplånas under produktivkrafternas tryck. Kvinnor och män skulle bli jämlikar.

Den europeiska debatten gav eko också i Sverige. En av dem som inspirerades av Bebel var den då tämligen okände, men senare så berömde ballongfararen, ingenjören vid Patentverket Salomon, A, Andrée. I en uppsats i Verdandis skriftserie med rubriken *Kvinnan och Industrin* diskuterade han "uppfinningarnas och industrins betydelse för kvinnans likställighet med mannen". Andrée var liberal och avstod från Bebels kollektiva visioner. För honom handlade det om att det husliga arbetet genom teknikens och industrins utveckling kraftigt skulle reduceras i omfattning. Efter en genomgång av husliga handböcker fann han att en rad för kvinnorna mycket betungande sysslor hade försvunnit; hushållen köpte istället färdiga industritillverkade varor. Han pekar också på att nya bättre redskap och andra hjälpmedel hade tillkommit och underlättat arbetet: tändstickor, järnspisar med vattenreservoarer, stekugnar, köttkvarnar, korvspritsar, biffbultar, strykugnar, symaskiner, trådrullar, stickmaskiner, vattenledningar m m. Hans slutsats blev att det var dags att:
hålla "liktal över sysslor som numera endast i böckerna tillhöra kvinnorna hemgöromål... Man kan tydligt se hur [dessa] nu äro minskade och stadda i minskning. Detta är t ex fallet med det viktiga göromål som kallas matlagning, vilket numera icke är på långt när så betungande som förr. Förutom att sådana tillhörande göromål som bakning slakt, rökning m m knappast förekomma, åtminstone i stadshemmen, sker inkokning, inläggning, saltning och konservberedning i långt mindre skala än fordomdags."

Och med en teknikers språk skrev han:
"Den tunga och oformliga massan av sammangyttrade hushållsgöromål [är] söndersprängd, stora stycken av densamma [har] fallit bort och i det som finns kvar kan man lätt skönja stora lovande sprickor."

Enligt Andrée var kvinnorna på väg att nästan fullständiga befrias från släparbetena i hemmet. För detta kunde de tacka teknikens och industrins manliga hjältar. De var dessa män och inte som man vanligen ansåg de "litterära männen och kvinnorna" som drev fram förändringarna:
"Tack vare ett oavlåtligt uppfinnarearbete och en oerhörd energiutveckling har industrins män och framför allt uppfinnare lyft den ena stenen efter den andra från den börda, som tryckte förra tiders kvinnor till jorden och gjorde dem till slavinnor. Sekund efter sekund av frihet har de givit åt kvinnorna och sekunderna har småningom hopat till timmar, dagar, månader och år."

När kvinnorna inte längre bands till hemmen kunde de enligt Andrée ägna sina krafter åt annat än husliga sysslor. De hade vunnit den tid som krävdes för att kunna skaffa sig kulturell bildning, organisera sig och delta i offentlig verksamhet och de skulle därmed bli jämlika med männen. Därmed skulle de också kunna konkurrera med männen på arbetsmarknaden. Särskilt betonade Andrée att kvinnan "genom att delta i mannens arbete på kontoret, i butiken och fabriken" skulle bli en "betydligt bättre samhällsmedlem och maka".

Att kvinnan skulle vara mannens jämlike var vid denna tid en i högsta grad kontroversiell åsikt. Ännu stod ju stark strid exempelvis om den kvinnliga rösträtten. Man kunde emellertid förespråka att kvinnornas inflytande i samhället ökade, men samtidigt starkt opponera mot att kvinnornas band till hemmen försvagades. En av dem som läste Bebel och oroades av hans framtidsvisioner var Ellen Key. Hennes utgångspunkt var just kvinnans särart. Kvinnorna hade, enligt Ellen Key, ett speciellt ansvar att värna om det uppväxande släktet. Fabrikerna såg hon som ett direkt hot mot denna kvinnornas första och största livsuppgift:
"I fabrikens slammer, hetta och jäkt utslitas nerverna och med dem de finare känslorna. Kvinnan förlorar ej blott handlag utan också hjärtelag för familjelivet."

Därför borde kvinnorna verka i hemmen. Därför borde också arbetslivet omstöpas så att de kvinnor som ändå måste arbeta utanför hemmen kunde göra så utan att de tvingades ge upp eller bryta mot sin "kvinnliga natur". För Ellen Key gällde det således att den tekniska utvecklingens möjligheter tillvaratogs så att hemmen stärktes – inte försvagades. Den tekniska utvecklingen skulle underordnas en moralisk prövning. I boken *Barnets århundrade*, som utkom 1900, skrev hon:
"...jag hoppas att människans böjelse för individualisering kommer att besegra tendensen för opersonlig och enformig massverkan, i fråga

om allt som på ett djupare sätt berör de innerliga livsförhållandena och de enskilda levnadsbanorna; att ett rikt hemliv allt jämt kommer att betraktas som ett grundvillkor för en äkta livsglädje, en personlig utveckling. Även när kvinnorna bli befriade från de barbariska återstoderna av det nuvarande hushållssättet – en torgkorg, en köksspis, en skurborste i varje hem och när elektriciteten ger värme och lyse överallt – skola de dock nödgas utföra en del arbete, vilket, trots de mest fullkomnade apparater och kooperativa metoder, icke skall kunna undgås om man ej vill ersätta hemmen med kaserner."

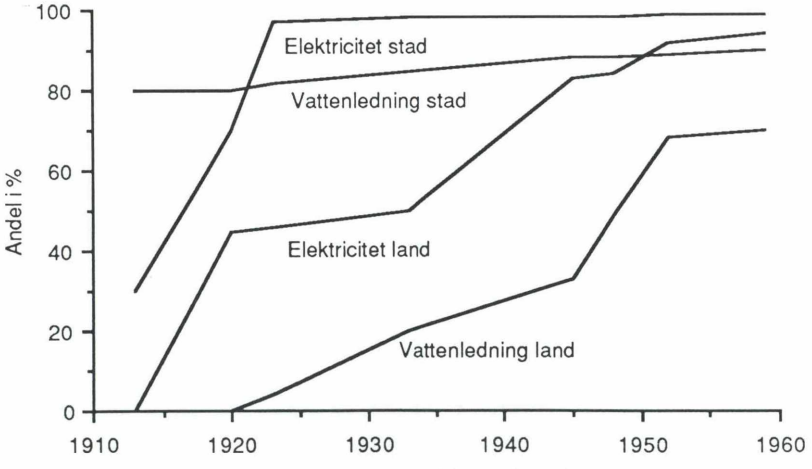
1910-talets hushållsteknik

Bebel, Andrée och Key resonerade som om den nya tekniken redan hade invaderat hemmen eller åtminstone stod färdig att omgående tas i bruk. Så var det inte. Vid sekelskiftet saknades förutsättningar för en hushållsteknisk revolution som på något avgörande sätt kunde påverka kvinnornas villkor. Det fanns visserligen gott om visioner av de mest fantastiska maskiner, men någon egentlig tillverkning fanns ännu inte, vare sig i USA eller i Sverige. Under 1910-talets lopp förändrades dock situationen. Viktigast var att elektricitetsnäten i städerna byggdes ut kraftigt under 1910-talet. Andelen stadshushåll som hade tillgång till elektrisk ström växte dramatiskt från c:a 30 % 1913 till mer än 90 % 1923.[1]

Den elektriska belysningen underlättade självfallet arbetet i hemmen. Men viktigare var att med elektriciteten fick hushållen tillgång till den kraftkälla som behövdes för att maskiner skulle kunna användas. Det blev intressant att börja med storskalig tillverkning och

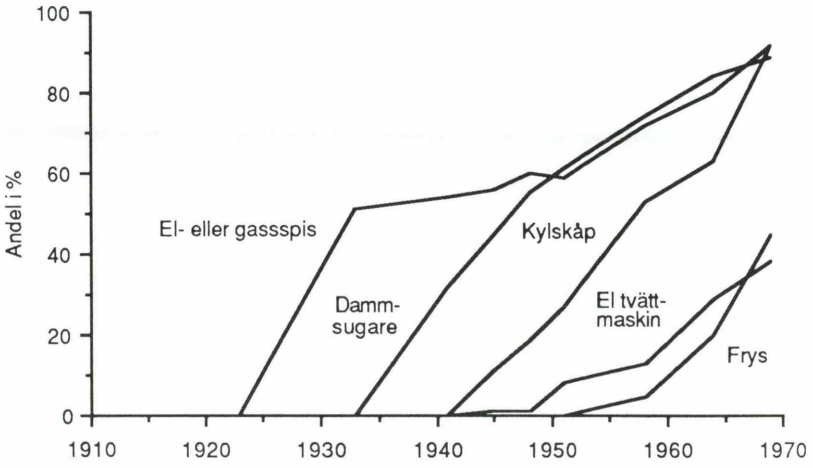
Diagram 1

Spridningen av elektricitet och vattenledningar till hushållen. Städer och större orter resp landsbygd.

Diagrammet bygger på uppgifter i levnadskostnadsundersökningarna 1913–1969 och i folk- och bostadsundersökningarna 1935/36, 1945 och 1960 (SOS). Kurvorna kan enbart ses som ungefärliga beskrivningar av spridningsförloppen.

Diagram 2 Spridningen av fem hushållsapparater till hushållen. Städer och större orter.

Diagrammet bygger på uppgifter i levnadskostnadsundersökningarna 1923–1969 och i folk- och bostadsundersökningarna 1935/36, 1945 och 1960 (SOS). Kurvorna kan enbart ses som ungefärliga beskrivningar av spridningsförloppen. Tvättmaskiner i fastighetstvättstugor är ej medtagna. Frysen hade ett snabbare spridningsförlopp på landsbygden än i städerna. 1969 hade 77 % av lantbrukarfamiljerna frys.

försäljning av elektriska apparater. I slutet av 1910-talet kunde således allmänheten för första gången stifta bekantskap med en rad nya produkter för hemmen. Då lanserades på den svenska marknaden elektriska strykjärn, kokplattor, elektriska spisar och andra värmeapparater, dammsugare, kylskåp och tvättmaskiner. Nyheterna var naturligtvis ännu mycket ofärdiga till sin konstruktion, men de fungerade.

Kvinnornas revansch

De nya hushållsapparaterna väckte stora förhoppningar till liv hos tongivande kvinnor. Många var i Ellen Keys anda kritiskt inställda till industrisamhället. De tyckte att utvecklingens förtjänster dittills hade gått hemmen förbi. Industrin tog utan att ge något i retur. De unga kvinnorna lockades att lämna hemmen och gick därmed miste om kunskaper som de behövde senare i livet. Hemmen utarmades på arbetskraft. Nu såg man en vändpunkt. Äntligen, tyckte man, skulle kvinnorna få del av industrialiseringens förtjänster. Äntligen skulle den moderna tekniken komma också hemkvinnorna till hjälp.

1919 bildades *Sveriges husmodersföreningars riksförbund*. Förbundets första kongress genomsyrades av den nya optimismen. En av talarna, Lisa Landegren, blickade först bakåt. De senaste 50 åren hade industrin upptagit kampen med kvinnorna och avgått med segern.

"Min fru är *storbelåten* med sin

Serva-spis

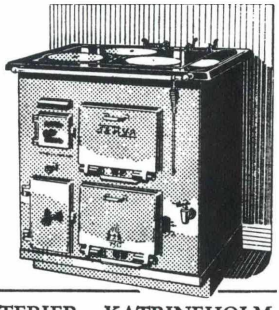
Och jag ser redan nu att *bränslekontot sjunkit avsevärt*".

● Det var ett gott råd byggmästaren gav. Både herrn, frun och jungfrun äro förtjusta i den nya spisen och skryta gärna med den. Helt naturligt för övrigt — den som lärt känna Servaspisen och dess tekniska finesser vill inte ha någon annan. Man får leta efter en spis så billig i både anskaffning och drift och samtidigt så mångsidigt användbar, så lätt att elda upp, så hygienisk och prydlig som Serva-spisen — därför har den sin givna plats i alla hem.

Läs allt om Servaspisen i vår broschyr, som Ni får hos Eder järnhandlare eller direkt från oss!

SERVA spisen

Tillverkare: A.-B. PUMP-SEPARATORS GJUTERIER, KATRINEHOLM
Engrosförsäljare: PUMP-SEPARATORS SV. AVD. A.-B., Box 18, Stockholm 1.

1. I annonserna speglas könsrollerna. Eftersom mannen i de flesta familjer var den som beslutade om en hushållsapparat skulle köpas eller ej så vände sig annonsörerna ofta till männen. Mannen framställs som givaren. Åt kvinnosläktet ger han ny teknik och moderna tider. Åt sin hustru ger han goda arbetsvillkor. I gengäld får han ett behagligt familjeliv och sin hustrus högaktning.

Annonsen är ur Idun 1934.

Men, fortsatte hon:
"nu är revanschtiden inne. Nu skola kvinnorna göra industrin till hemmets lydiga tjänare, som förser oss med de allra mest praktiska och tidsbesparande apparater, med de mest utsökta och stilfulla husgeråd."

Husmodersförbundet drev från starten en intensiv propaganda för de nya hushållsapparaterna och var under hela mellankrigstiden en mötesplats för kvinnor som strävade efter att modernisera hemarbetet. Man ordnade utställningar över hela landet och gav ut skrifter som beskrev den nya hushållstekniken. Förbundet samarbetade med experter vid de husliga utbildningarna och med de husliga redaktörerna för de två populära kvinnotidningarna *Idun* och *Husmodern*. Med tidningarnas hjälp spreds moderniseringsbudskapet över landet. Entusiasmen var översvallande. Artikelserier infördes på teman som "En liten husmoderskurs i elektricitet", praktiska prov redovisades och nöjda husmödrar som vågat pröva nyheterna presenterades.

De husliga experterna tvekade således inte om vilket vägval som kvinnorna skulle göra. Man skulle välja teknikens väg. Experterna kunde ange många goda skäl för sitt ställningstagande. Först och främst fanns det flera pragmatiska skäl: det husliga arbetet var slitsamt och tidskrävande, köken var opraktiskt inredda och dåligt utrustade, städningen tung och svår att utföra effektivt och tvättarbetet mycket tids- och arbetskrävande (i den mån det överhuvudtaget var möjligt att utföra i närheten av bostaden). Genom de nya hushållsapparaterna hoppades man att arbetet skulle bli fysiskt lättare och betydligt mindre tidskrävande.

Till detta kom att hushållstekniken passade som hand i handske till ett av den nya tidens mest omhuldade ideal: höjd hygien bland befolkningen. Den elektriska spisen avskaffade aska och sot. Dammsugaren gjorde rent med en helt annan effektivitet än sopborsten. Tvättmaskinen möjliggjorde tätare tvättillfällen och därmed renare kläder. Kylskåpet eliminerade den många gånger smutsiga isen som utnyttjades för kylning i isskåp. Inte var det konstigt att kvinnotidningarna lovsjöng nyheterna. Så här skrev exempelvis *Husmodern* efter att ha besökt en hemutställning på Liljevalchs i Stockholm 1920: *"När man ser de prydliga elektriska spisarna gripes man av en stark längtan efter framtidens elektriska kök. Tänk inga sotiga kastruller, ingen asktömning och inget bullrande med tunga spisringar. En vridning på en knapp och spiseln är eldad, en vridning igen och spiseln är släckt."*

Och om dammsugaren skrev *Iduns* husliga redaktör Ida Högstedt 1921:
"Huru lätt och bekvämt är det t ex att en gång varje vecka suga sina madrasser, kuddar, täcken etc, i stället för att som nu, dessa med vår kropp intimt förbundna persedlar, blott på sin höjd en gång i månaden komma i åtnjutande av en grundligare rengöring medels piskning, med ty åtföljande nedbärning i det fria."

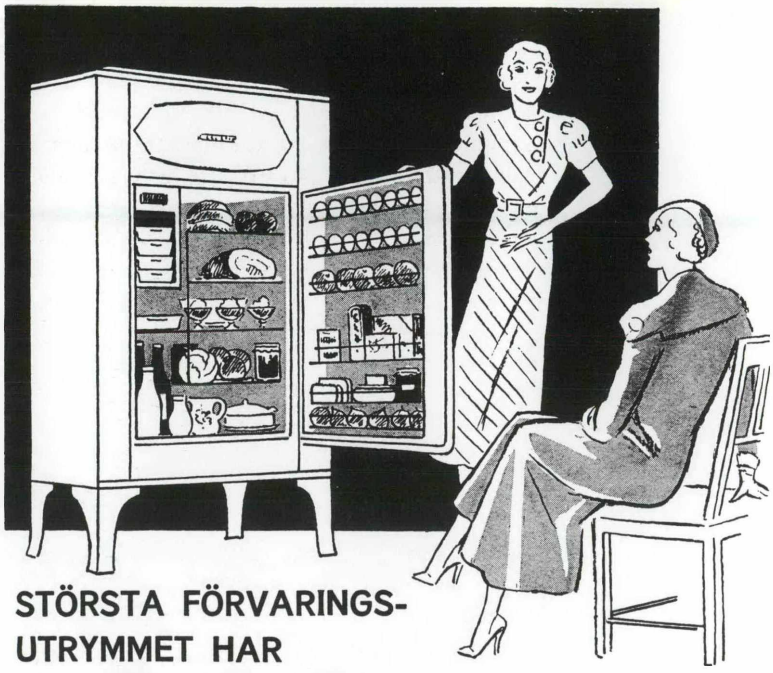

2. Bild från 1944 ur Electrolux bildsamling, STM.

De vanliga kvinnorna måste vinnas

Men hushållstekniken var ny och oprövad. Allmänheten var visserligen mycket intresserad av nyheterna och många besökte utställningarna, men det skulle till mer än ett starkt intresse för att köpa en elektrisk spis eller tvättmaskin. Ett avgörande hinder var att de större elektriska apparaterna var dyra. En av nyheterna, Voltas spis med tre plattor och ugn, kostade exempelvis 1 400 kronor, vilket var c:a 1/3 av en arbetarfamiljs årsinkomst. Därtill kom att strömkostnaden var mycket hög; 40–50 öre per kilowattimme var ett vanligt strömpris. En dammsugare kostade 150–300 kronor. Även detta belopp var emellertid väl högt för de allra flesta.

De större hushållsapparaterna var således länge förbehållna hushåll som hade det gott ställt. Inte heller de välbärgade var emellertid en säker kundkrets. I över- och medelklassens hushåll utfördes arbetet av tjänstefolk. Så länge tillgången på arbetskraft var god var därför intresset för att förbättra arbetsvillkor och effektivisera arbetet litet.

STÖRSTA FÖRVARINGS-
UTRYMMET HAR

CROSLEY kylskåpet

Helautomatiskt — elektriskt.
Småsaker ha sin givna plats i hylldörren — hyllorna i skåpet äro därför reserverade för större saker.
När skåpdörren öppnas ligger allt överskådligt och lätt tillgängligt framför Eder.
Elektrisk belysning i skåpet.

Generalagenter: AKTIEBOLAGET HARALD WÅLLGREN, Göteborg 1

3. ”Visst var det något att vara stolt över.”

Hushållsapparaterna blev något av en symbol för industrisamhällets framsteg. De visade att industri inte enbart var smutsiga fabriker utan också nyttiga produkter för vardagslivet. Hushållstekniken banade väg för det välordnade moderna samhället, med hög hygien, effektivt arbete och ett bekvämt liv för alla. Så visst var ett nytt kylskåp något att visa upp för vänner och bekanta.

Annonsen är ur Idun 1934.

Sedan en tid hade emellertid en begynnade brist på tjänstefolk gjort sig gällande. Husmödrarna tyckte sig uppleva en allt större ovillighet hos de unga flickorna att ta tjänst som jungfru eller piga. Många såg med oro på framtiden. Man trodde att det skulle bli allt svårare med rekryteringen. När åttatimmarsdagen genomfördes inom industrin efter lagstiftningen 1919 ökade farhågorna att hemmen på sikt skulle utarmas på arbetskraft.

Det är mot denna bakgrund man måste se intresset för att modernisera det husliga arbetet. De ledande kvinnorna hoppades att de nya apparaterna skulle kunna ersätta en del av den tidigare husliga arbetskraften och att effekterna av färre tjänare skulle kunna mildras. Tidningen *Husmodern* skrev utan omsvep:
"I dessa tider, när den mänskliga arbetskraften alltmera flyr hemmen, måste den i största möjligaste mån ersättas av den maskinella och de dagliga hushållsgöromålen utföras med elektricitetens hjälp. Alla tecken tyda på att elektriciteten blir framtidens ensamjungfru."

Tjänarinnefrågan berörde en livsnerv för många som hörde till medel- och överklassen. Utan tjänare hotades en invand och bekväm livsstil. De husliga experterna var väl medvetna om tjänarinnefrågans allvar. För dem var emellertid det borgerliga hushållets rollfördelning, med en husmor som enbart planerade och ledde arbetet och tjänare som utförde alla sysslor, inte helig. Värdet låg främst i dessa hushålls välordnade och omfattande verksamhet. Kunde dessa husliga värden upprätthållas även utan tjänare så desto bättre.

Tillgången på ny hushållsteknik bidrog därför till att bana väg för ett nytt husmodersideal. Den moderna tidens husmor skulle själv utföra allt arbete i hemmet. Hon skulle arbeta effektivt, utnyttja modern teknik och ha goda kunskaper.

De husliga experterna och opinionsbildarna såg som sin uppgift att bana väg för den nya hushållstekniken och för den nya husmodersrollen. Kvinnornas tveksamhet till industrisamhället måste motarbetas. Kvinnorna måste helt enkelt vinnas för den nya tiden. Deras konservativa bundenhet till invanda arbetsmönster måste brytas. Överklassens kvinnor måste fås att förstå att det traditionella borgerliga hushållet var dödsdömt. Arbetarklassens och landsbygdens kvinnor måste läras att förenkla och förbättra det husliga arbetet och göras uppmärksamma på betydelsen av kunskaper och väl utformade och utrustade bostäder.

Männens värld

Under hela mellankrigstiden fanns det ett nätverk av mycket inflytelserika husligt inriktade kvinnor. Nätverkets kärna utgick från den ansedda *Fackskolan för huslig ekonomi* i Uppsala. Skolans föreståndare Ida Norrby var mycket aktiv när husmodersförbundet bildades. Hon var också länge huslig redaktör i tidningen *Husmodern*. Även *Iduns* husliga redaktör under lång tid Anna Schenström var utbildad vid fackskolan. Under 1930-talet var hon skolans föreståndare.

Det husliga nätverket växte gradvis och integrerades så småningom delvis i ett vidare politiskt nätverk. I slutet av 30-talet talade man om fyra kvinnoförbund för husmödrar: *Husmodersförbundet, Riksförbundet landsbygdens kvinnor, Socialdemokratiska kvinnoförbundet* och de *kooperativa kvinnogillena.*

De ledande kvinnornas styrka låg i att de hade kontroll över opinionsbildningen. Däremot stod de nästan helt utanför de bestämmande kretsarna. Där fanns männen. Män avgjorde hur och i vilken takt elektricitet och vattenledningar skulle byggas ut och fastställde eltaxor. Män utvecklade och sålde hushållsapparater, ritade och byggde bostäder. Män fattade alla politiska beslut. Till detta kom att i de flesta familjer var det mannen som bestämde över ekonomin. Det var således mannen som avgjorde om och när en ny hushållsapparat skulle köpas.

För kvinnorna fanns inget annat val än att samarbeta med männen och att försöka att påverka dem. Elektricitetsverksföreträdarna måste övertygas om att elektrifieringen av landsbygden behövde forceras och att eltaxorna skulle hållas låga för att stimulera användningen av elektriska apparater. Industrin behövde informeras om vilka behov hushållen hade. Arkitekter och byggmästare behövde övertygas om att bostäderna skulle utformas så att det husliga arbetet underlättades.

I flera avseenden hade kvinnorna framgång. De lyckades föra fram bostäderna, familjefrågor och husmödrarnas situation till centrala angelägenheter för hela samhället. De fick inflytande i 1930-talets omfattande sociala utredningsarbete. Efter kriget blev mycket tack vare kvinnornas insatser förbättringar av bostadsstandarden en hörnsten i reformverksamheten.

I vilken mån som de ledande kvinnorna också påverkade utvecklingen av ny hushållsteknik är svårare att avgöra. De flesta apparater och konstruktionsidéer kom från utlandet, framför allt från föregångslandet USA. Möjligheterna för de svenska kvinnorna att påverka den tekniska utvecklingen var därför liten. Men visst försökte man och möjligheterna ökade naturligtvis i takt med att den inhemska industrin växte. Det fanns en välgrundad skepsis till männens förmåga att konstruera väl fungerande hushållsapparater. En vanlig uppfattning var att de nog gjorde så gott de kunde, men att kvinnorna behövdes både som pådrivare och sakkunniga. Tidigt försökte Fackskolan påverka fabrikanterna genom att utföra tester av nya produkter, men verksamheten var betungande och avvecklades i mitten på 1920-talet. Ett större inflytande hade nog de kvinnliga konsulenter som en del elverk och branschorgan och några av de större industrierna anställde.

Det tålmodiga arbetet bar emellertid frukt efter andra världskriget. Då bildade de fyra "husmodersorganisationerna", med statens stöd och industrins välsignelser, *Hemmens forskningsinstitut.* Under ett tiotal år (1944–1956) bedrevs vid institutet en avancerad provnings- och forskningsverksamhet.[2] Varken förr eller senare har den kvinnliga sakkunskapen haft en starkare ställning gentemot tillverkare och försäljare av hushållsteknik.

De husliga experternas tekniksyn

Med genomgången ovan har jag visat att kvinnor med stor entusiasm kan bejaka teknisk utveckling, att kvinnor kan vara teknikoptimister och att kvinnor precis som män mycket medvetet kan välja att försöka lösa problem med hjälp av ny teknik. Men granskar man de ledande kvinnornas argumentation närmare finner man att de drev en mycket bestämd kvinnolinje.

Kvinnornas moderniseringsiver förenades med en stark strävan att bevara den traditionella familjen. Samtidigt som de propagerade för ny hushållsteknik slogs de med alla krafter för att kvinnorna skulle stanna i hemmen. Den moderna kvinnan var för dem hemarbetande – inte förvärvsarbetande. Moderniseringen bestod i att arbetet professionaliserades – blev ett yrke. På husmödrarna kunde således ställas samma krav som på andra yrkesutövare, och i gengäld hade de samma rättigheter som andra. Kvinnorna sade således ja till industrisamhället därför de trodde att hemkvinnornas situation skulle förbättras samtidigt som tekniken skulle stärka den traditionella familjeinstitutionen. Man kan uttrycka det så att kvinnorna accepterade männens teknik men höll fast vid ett särartsperspektiv på män och kvinnor.

En vältalig företrädare för denna ståndpunkt var husmodersförbundets ordförande under lång tid Eleonor Lilliehöök. Hon ville åstadkomma en syntes mellan gammalt och nytt, mellan kvinnornas gamla kall och den moderna tidens rationalism. I ett tal vid förbundets tioårsjubilieum 1929 erkände hon att industrisamhället hade "inskränkt kvinnornas tidigare härskarställning inom hemmens värld". Det gällde emellertid att blicka framåt:

"Även om det gamla är oåterkalligen förbi, så blir det vår tids uppgift, att ge de gamla värdena, som vi ej ha råd att förlora, en ny form, att utforma vårt tids hemtyp. I den rationella, planerade hemskötseln, som tiden kräver, skola vi åter finna, något av den forna lagbundheten, den forna lugna arbetstakten, som förlänade hemmet dess oskattbara trygghetskänsla."

Motpoler

Det dominerande synsättet angreps från två håll. Den starkaste motpolen fanns bland dem som förespråkade förvärvsarbete också för gifta kvinnor. Även för dessa var hemarbetets rationalisering en nyckelfråga. Deras bevekelsegrund var emellertid rakt motsatt de husliga experternas. De ville skapa utrymme för att kvinnorna skulle kunna ägna sig åt annat än hemarbetet.

Den mest genomtänkta argumentationen hade Alva Myrdal. Hon utgick ifrån en analys av industrialiseringens långsiktiga effekter. Blickade man framåt, menade hon, var det ingen tvekan om att förutsättningarna för det traditionella hushållet successivt försvagades. Hushållens uppgifter var inte längre att producera utan att samordna familjemedlemmarnas konsumtion. Det gick därför inte att motivera att kvinnorna ägnade all sin tid och kraft åt hemmen. De måste inse att det moderna samhället krävde att också kvinnorna deltog i produktionen. Mot kvinnor som inte ville förstå detta kunde hon vara skoningslös:

"Det finns tydligen inom det husliga området – både som husmor och

som tjänare – fortfarande möjligheter för klena, imbicilla, indolenta och ambitionslösa eller i övrigt mindre lämpliga individer att stanna kvar och dra sig fram..."[3]

Alva Myrdal var i detta avseende teknikdeterminst. En grundläggande samhällsomdaning pågick. En tid gick det för individen att spjärna emot, men inte länge:
"*De sociala orsaker som bilda drivkraften, är nämligen starkare än våra individuella önskningar: de springa fram ur tekniken och ur de av tekniken bestämda produktions- och levnadsformerna.*"

Alva Myrdal utgick ifrån likhetsperspektivet. I industrisamhället utjämnades skillnaderna mellan män och kvinnor. Både män och kvinnor skulle arbeta i samhället och både män och kvinnor skulle ta aktiv del i verksamheten i hemmet och i fostran av barnen.

Mellankrigstiden var en brytningstid. De som förespråkade förvärvsarbete för gifta kvinnor var ännu en radikal minoritet. Husmorsidealet var starkt bland allmänheten, kanske i växande och skulle motstå angreppen ännu åtskilliga år. Ändå arbetade många gifta kvinnor utanför hemmen, enligt den officiella statistiken 15–20 %. Men de flesta arbetade av ekonomiskt nödtvång, inte därför att de ville ha det så. För de flesta, särskilt i arbetarklassen, låg därför just framsteget, utvecklingen, folkhemsbygget, i att kvinnan skulle få möjlighet att vara husmor, mor och maka på heltid.

Så gick det som vi vet inte. Redan under mellankrigstiden ökade kvinnornas förvärvsarbete i medelklassen och i de större städerna. Ökningen fortsatte efter kriget och under 1960- och 1970-talen förändrades situationen radikalt. Någon gång på 1960-talet växlades också idealbilderna. Det positiva ordet "husmodern" ersattes av det lite nedlåtande "hemmafru". Hemarbetet ansågs ha reducerats till en bisyssla av det växande utbudet av färdiga varor och de nya hushållsapparaterna. Att de gifta kvinnorna skulle förvärvsarbeta blev ett dominerande inslag i en officiell jämställdhetspolitik.

Tekniken som erövrare

Det går inte att bortse ifrån att mellankrigstidens husliga experter och opinionsbildare, tvärtemot sina intentioner, banade väg för efterkrigstidens nya kvinnoideal. Genom att så starkt betona möjligheterna att effektivisera verksamheten i hemmet kunde man på sikt inte undkomma frågan om inte hemarbetet hade rationaliserats bort. Några var tidigt medvetna om detta dilemma och artikulerade en mycket tydlig kritik mot kvinnoorganisationernas handlingslinje. Kritiken är intressant därför att den så tydligt utgår ifrån tanken om den kvinnliga särarten. En betydelsefull kritiker var Elin Wägner.

1930-talet har en ljus och en mörk sida. Till den ljusa hör framtidsoptimismen, folkhemspolitiken, stigande inkomster, ökad fritid, nya resemöjligheter, bättre bostäder, hushållsapparater. Till den mörka hör depressionen, arbetslösheten, den militära upprustningen i Europa, krigshetsen. Länge såg de flesta bara den ljusa sidan. Först med krigsutbrottet kom mörkret. Elin Wägner var ett undantag. Hon

oroades av krigsrustningarna och anade att världen styrdes av män med en korrupt moral. Tekniken och den riktning som teknikutvecklingen hade fått var en följd av ett växande manligt inflytande. Kvinnorna, och de kvinnliga värdena, var på reträtt. Istället för att hävda sin tradition, sina rättigheter, accepterade kvinnorna att samhället helt formades på männens villkor. Kvinnorna sålde ut sin tradition och fick i gengäld ett mycket begränsat inflytande i männens värld.

Rationaliseringen av hemmens verksamhet var en del i denna utförsäljning. Genom att uppgifter som av tradition alltid hade utförts av kvinnor flyttades från hemmen försvarades kvinnornas ställning. I *Idun* skrev Elin Wägner 1933:

"De områden som tagits ifrån [kvinnornas riken] är produktionen av livsmedel och kläder, sjukvården och till en stor del uppfostran, särskilt döttrarnas. Nu ha dessa avsöndrade maktområden redan fått sin manliga prägling och ledning. Därmed förlorades en erfarenhetsskatt och en träning som i vetenskapens nya tidsålder förkastades som varande av intet värde, därmed blev kvinnornas produktions- och organisationsförmåga av ringare betydelse och kunde få torka ihop."

Männens eller kvinnornas teknik?

Under 1900-talet har en hushållsteknisk revolution ägt rum. Det husliga arbetets alla grenar har påverkats. Hushållens produktionskapacitet har ökat kraftigt genom investeringar i allt bättra maskinell utrustning. Lagringsmöjligheterna av livsmedel har förbättrats. Bostädernas har förbättrats som arbetsplatser. Samtidigt har hushållen som organisation förändrats. Processen har kraftigt förenklat skett i två steg. I det första steget försvann de tidiga 1900-talets ytterlighetshushåll. Med tjänstefolket försvann överklassens överdådiga bostäder, mathållning och umgängesliv. Med stigande inkomster försvann arbetarfamiljernas trånga lägenheter och dåligt utrustade kök och hygienutrymmen. Hushållen blev allt mer enhetliga. Alla blev medelklasshushåll skulle man också kunna uttrycka saken. Mannen förvärvsarbetade. Kvinnan hade, eller borde ha, hushållsarbetet som yrke.

I det andra steget förändrades kvinnorollen. Arbetet i hemmet blev en uppgift vid sidan av ett förvärvsarbete eller en uppgift under en kort avgränsad period av livet. Hushållens organisatoriska bas blev en, eller i bästa fall två, dubbelarbetande personer.

Vilken är teknikens roll i denna förändringsprocess? Har tekniken drivit fram nya typer av hushåll eller har sociala förändringar berett vägen för den nya tekniken? Får vi tro de samtida aktörerna så har den tekniska och industriella utvecklingen varit en mycket kraftfull förändringsfaktor. Så mycket står således klart som att föreställningarna om teknikens förändringseffekter har haft stor betydelse. Som alltid saknar emellertid frågan om vad som driver vad ett enkelt svar. Det tycks på detta område som på andra teknikområden vara fråga om ett svårfångat växelspel. Utbyggnaden av elektriciteten, industrins tillväxt, nya produktionsmetoder inom industrin som möjliggjorde masstillverkning skapade förutsättningar för en ny hushållsteknik. De nya tekniska möjligheterna drev på och inspirerade en rad aktörer att

4. Borde gifta män medverka i hushållsarbetet? Under mellankrigstiden svarade de flesta bestämt nej på den frågan. En del trodde dock att männens intresse för husligt arbete skulle öka när arbetet underlättades av hushållsapparater. Så småningom började frågan om männens medverkan ställas även i reklamen.

Annonsen är ur Idun 1950.

försöka förändra invanda levnadssätt och tänkesätt. Först sedan detta delvis lyckats, sedan hushållens inkomster stigit, bostäderna anpassats till den nya tekniken och en rad värderingar förändrats kunde hushållstekniken slå igenom på allvar. Det uppstod en kraftig efterfrågan – ett sug – efter förbättrad teknik.

Till det svårfångade växelspelet mellan ny teknik och sociala förändringar hör att mycket som samtida bedömare tror skall förändras i ett efterhandsperspektiv visar sig vara mycket beständigt. Den som står mitt i skeendet förbiser lätt att teknisk utveckling inte bara är ett medel att åstadkomma förändringar utan också ett medel att bevara. En vanlig föreställning under den period som jag överblickar i den här artikeln har varit att den tekniska utvecklingen bryter ner könsbarriärer. Man har utgått ifrån att i takt med att samhället industrialiserades i allmänhet och hushållsarbetet teknifierades i synnerhet skulle skillnaderna mellan mäns och kvinnors uppgifter och roller försvinna. Men det är tveksamt om hushållstekniken har haft en sådan effekt? Visserligen har tidsåtgången för att sköta ett hushåll minskat, men långt ifrån i sådan omfattning att man skulle kunna fastslå att kvinnornas traditionella arbetsområde har eliminerats eller ens reducerats annat än marginellt.[4] Tekniken har således inte som Bebel, Andrée och många av deras efterföljare trott (åtminstone hittills) befriat kvinnorna från "bojorna" i hemmen. Tekniken har inte heller mer än möjligen marginellt ökat männens intresse för att utföra husliga sysslor.[5] Det verkar inte vara så enkelt som *Idun* trodde redan 1929:
"Ju mera tekniska hjälpmedel införas i hemmen, ju mera kommer hemmets maskineri att likna det jobb mannen känner igen som sitt. Därigenom blir det naturligt för honom med en aktiv roll i hemarbetet."

Till all teknik knyts värderingar om hur den skall användas, vem den skall tjäna och vem som skall bruka den. Hushållstekniken är till stor del skapad av män och avsedd att användas av kvinnor. Det är därför inget att förvåna sig över att tekniken snarare har bevarat än undergrävt de traditionella könsrollsmönstren.

Jag började med att ställa frågan om kvinnor har ett annat förhållningssätt till teknik än män. Min genomgång av mellankrigstidens debatt visar att det finns en industri- och teknikkritisk tradition bland kvinnor som bygger sin argumentation på en kvinnlig särart. Från denna tradition finns tydliga band till 1980-talets teknikkritiska strömningar. Någon motsvarande manlig tradition – utgående från en manlig särart – finns knappast. I detta avseende blir således svaret på frågan ja. Men exemplet hushållstekniken visar också att de teknikkritiska åsikterna knappast har gjort sig gällande när kvinnorna har tagit ställning till ett teknikområde viktigt för så gott som alla kvinnor. Då har den teknikoptimistiska uppfattningen dominerat. Tekniken har varit den ädle riddaren som befriat kvinnorna från nerslitande, nedtryckande och otidsenligt arbete.

Litteratur

Bebel, August, *Kvinnan och socialismen*. Stockholm 1972 (1909).

Andrée, Salomon, A, *Kvinnan och industrin. Uppfinningarnas betydelse för kvinnans likställighet med mannen*. Studentföreningen Verdandis småskrifter 40. Stockholm 1892.

Ejdestam, Julius, *Mannen och kvinnan i svensk folktradition*. Stockholm 1980.

Gaunt, David, *Familjeliv i Norden*. Gidlunds 1983.

Giedeon, Sigfried, *Mechanization Takes Command – a Contribution to Anonymous History*. New York 1970.

Gisselberg, Margareta, *Att stå vid spisen och föda barn – Om hushållsarbete som kvinnoarbete*. Umeå 1986 (Diss.).

Hagberg, Jan-Erik, *Tekniken i kvinnornas händer. Hushållsarbete och hushållsteknik under tjugo- och trettiotalen*. Linköping Studies in Arts and Science, no 7, 1986.

Key, Ellen, *Barnets århundrade*. Stockholm upplagorna 1900 och 1908.

Myrdal, Alva och Gunnar, *Kris i befolkningsfrågan*. Stockholm 1933.

Schwartz-Cowan, Ruth, *More Work for Mother. The Ironies of Household Technology from the Open Hearth to the Microwave*. New York 1983.

Åström, Lissie, *I kvinnoled*. Malmö 1986 (Diss.).

Åkerman, Brita (red), *Den okända vardagen – om arbetet i hemmen*. Stockholm 1983.

Åkerman, Brita (red), *Vi kan, vi behövs – kvinnorna går samman i egna föreningar*. Stockholm 1984.

Åkerman, Brita (red), *Kunskap för vår vardag – forskning och utbildning för hemmen*. Stockholm *1984*.

Noter

1. Bygger på uppgifter i *Hushållsbudgetundersökningar 1913 och 1923* utförda av socialstyrelsen (SOS). En viktig orsak till den kraftiga utbyggnaden var att den elektriska belysningens konkurrenskraft gentemot fotogenlampan förbättrades avsevärt genom stigande fotogenpriser och fotogenbrist under kriget.
2. Hemmens forskningsinstitut ersattes 1956 av konsumentinstitutet. Staten övertog samtidigt huvudmannaskapet.
3. Citaten ur *Kris i befolkningsfrågan* som Alva Myrdal skrev tillsammans med Gunnar Myrdal.
4. För en diskussion om hushållsteknikens tidsförändrande egenskaper se Hagberg *Tekniken i kvinnornas händer*, kap XIV.
5. Tre fjärdedelar av hushållsarbetet i familjer (i tid räknat) utförs av kvinnor (1982). Konsumentverket Ab 1984:6-03.

Summary

Does the attitude of women towards technology differ from that of men? This question is discussed in the article by considering the radical technological change which took place in the twentieth century in a traditional women's sphere- work in the home. The reactions of influential women to the process of change are reviewed. Were they hesitant, fearful, and content to bide their time or were they enthusiastic, encouraging and hopeful?

There are two rival views of the relationship between men and women. The dominant view in the postwar period has been one based on the notion of similarity (the *similarity view*). Differences in interests, knowledge and values between men and women have been considered as the remains of an older social order. This view accords technological development great significance as a remover of differences between the sexes. Already by the end of the nineteenth century several social commentators had maintained that industrialisation in general and technical development in the home in particular would lead the tasks and interests of men and women to coincide. The article presents two influential persons who have argued along these lines—the German politician August Bebel and the Swedish engineer Salomon A Andrée. Thereafter the counterarguments of the Swedish author Ellen Key who has been very influential in womens' circles, are considered. Her starting

point is a *dissimilarity view* regarding men and women. For her it is entirely decisive that women retain their own special characteristics and that even in an industrial society they primarily devote their energies to the home and to the care of the new generation.

The "revolution" in domestic technology began in Sweden in 1919. Electrification had made rapid progress during the second decade of the twentieth century and in 1919 electric irons, hotplates, electric cookers and other heating appliances, vacuum cleaners, refrigerators and washing machines were launched on the Swedish market. These new domestic appliances aroused great expectations among influential women. They had considered that up till then the benefits from development had bypassed the home. Industry took labour from the home without giving anything in return. Finally, it was thought, women would be able to share in the benefits of industrialisation. It was now time for women to have their revenge on industry.

In 1919 the Swedish Housewives' National Association (*Sveriges husmodersföreningars riksförbund*) was formed. The Association from the outset vigorously campaigned on behalf of the new domestic appliances and constituted in the interwar years a forum for women who were striving to modernise work in the home. The Association cooperated with experts in domestic science and with journalists writing about the home in popular women's journals. Some of the ideas and opinions about domestic matters are presented in the article. A common feature was the clear acceptance of the view that work in the home should be modernised, that the new technology should be used and that domestic work routines should be rationalised. One of the main driving forces was the hope that by increasing efficiency the shortage of domestic servants then threatening the middle and upper classes could be alleviated. Another important motive was that the new domestic technology was considered to foster improved hygiene. The domestic experts' very decided *pro-technology* stance was combined with a strong desire to preserve the traditional family. The modern woman should make use of the possibilities of industrial society but she should stay at home.

This view was increasingly questioned during the nineteen thirties. The future outlook according to Alva Myrdal, among others, had to accept that the assumption of women's uniqueness and peculiarity was on the way to being obsolete. According to her, the range of domestic work had greatly decreased and had therefore become less significant. In the future women must participate just as men in social production—in other words they had to seek employment.

The article also gives an account of a tradition among influential women which was *critical of technology*. Although lacking wide support, it has from time to time been prominent in the debate. One of its most influential proponents was the writer Elin Wägner. In her view, society was increasingly dominated by men's ideas and values. Industrialisation including the development of technology in the home took place in accordance with conditions laid down by men. Women had betrayed their own tradition and in return received a very limited say in man's world.

The article concludes by raising the question of what determines what. Has technology created new types of household and altered sexual roles or have the social changes paved the way for the new technology? It is observed that the change in technology in the home which took place in the twentieth century seems to provide an unusually clear example of how a change in everyday technology does not merely lead to social changes but also can contribute to the preservation and strengthening of prevailing social patterns.